

FAHREDDİN RAZİ'NİN “MÜNAZARA Fİ'R-REDDİ ALE'N-NASARA” ADLI ESERİ ÜZERİNDE BİR İNCELEME

Hidayet IŞIK*

GİRİŞ

Müslüman bilginlerin Hıristiyanlığa karşı yazdığı reddiyeler, İslam İlahiyatının Hıristiyan Teolojisine bakış açısını yansıttığı gibi, bir yandan Müslüman-Hıristiyan ilişkilerinin/polemiğinin tarihi seyrinin tespit edilmesine katkıda bulunmakta, diğer yandan da günümüzde gündemde olan Dinlerarası Diyaloğu nasıl anlamamız gerektiğinin tarihi ipuçlarını vermektedir.

İslam düşünce tarihinde diğer dinlere karşı yazılan reddiye geleneği, hicri ilk yüzyıllara kadar geriye gitmektedir. Hıristiyanlık, tarih boyunca Müslümanların birinci dereceden ilişki içinde buldukları dinlerin başında geldiği için, bu dine karşı Müslüman bilginlerin yazdığı reddiyeler öncelikli önem taşımaktadır¹.

Hıristiyanlık karşıtı reddiyeler arasında, ünlü Müslüman bilgin Fahreddin Razi (ö. 606/1209)'nin “Münazara fi'r-Reddi ale'n-Nasara”² adlı eseri ayrı bir yer tutmaktadır. Razi ile Harezmi'e gelen bir Hıristiyan bilgin arasında cereyan eden tartışmanın yazıya geçirilmiş şekli olan bu reddiyeden, o devirde Orta Asya Türk bölgelerinin bazı kesimlerinde yayılmış olan Hıristiyanlık hakkında özlü bilgiler edinmekteyiz.

Münazaranın yazarı Fahreddin Muhammed b. Ömer er-Razi, 543/1148 yılında Rey şehrinde doğmuş, 606/1209 yılında Herat şehrinde dünyaya gözlerini yummuştur. Hemen bütün kaynaklar onun, Mürcie fırkalarından biri olan Kerramiye mensupları tarafından zehirlendiğini söyler.

Babası Ziyaüddin Ömer (ö. 559/1164)'den sonra Kemal es-Simnani ve Mecdüddin el-Cili elinde öğrenimine devam eden Razi, tahsilini tamamladıktan sonra yeni şeyler öğrenmek ve tartışmalar yapmak üzere seyahate çıkmıştır. Razi Harezmi, Serahs, Buhara,

* Yrd. Doç. Dr. , Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. isikhidayet@hotmail.com

¹ Reddiyeler hakkında geniş bilgi için bkz. , Mehmet Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1989

² F. Razi, *Münazara fi'r-Reddi ale'n-Nasara*, Tak. ve Tah. Abdulmecid en-Neccar, Daru'l-Ğarbi'l-İslami, Beyrut 1986

Gazne gibi Maverâünnehr ve Horasan bölgelerinde dolaşmış ve buralarda hemen her fikir ve mezhep mensubuyla tartışmalarda bulunduğu gibi³, Harezme gelen bir Hıristiyan bilginiyle de tartışmalar yapmıştır.

Devrindeki hemen bütün ilimler hakkında eser vermiş olan Razi'nin eserlerinin sayısının 200 kadar olduğu söylenmektedir. Onun, Dinler Tarihi ile ilgili bilgilerin yer aldığı eserleri, "Münazara fi'r-Reddi ale'n-Nasara"dan başka *İtikâdâtü Fırakı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn (el-Milel ve'n-Nisfal)*, *Mefâtihü'l-Ğayb (Tefsîr-i Kebîr)*, *Hadâiku'l-Envâr fî Hakâiki'l-Esrâr (Câmi'u'l-Ulâm)*'dur. Bununla birlikte *el-Metalibu'l-Aliyye*, *el-Mebahisu'l-Maşrûkiyye*, *el-Muhassal*, *el-Erbain*, *Me'âlim Usulî'd-Din* ve *Münazarat* gibi diğer bazı eserlerinde de Dinler Tarihi ile ilgili kısmi bilgiler bulunmaktadır⁴.

MÜNAZARA Fİ'R-REDDİ ALE'N-NASARA

I. ESER HAKKINDA GENEL BİLGİLER

A. ESERİN RAZİ'YE NİSBETİ

Eser, Razi ile Maverâünnehr'e gelen bir Hıristiyan bilgin arasında geçen münazaradır. Fahreddin Razi'nin, hemen bütün kaynaklarda zikredilen ve Maverâünnehr beldelerinde yaptığı tartışmalarını anlattığı "Münazaratu Fahrî'r-Razi"⁵ adlı ayrı bir eseri de bulunmaktadır. Razi'nin, *Münazara fi'r-Reddi ale'n-Nasara* adlı bu eseri, adı geçen *Münazaratu Fahrî'r-Razi* adlı eserde söz konusu edilmemiştir. Yine Razi'nin kendi eserlerinde, bibliyografik kaynaklarda, tabakat kitaplarında ve Razi hakkında son yıllarda yapılan çalışmalarda, Razi'nin eserleri arasında, zikredilen *Münazara* bulunmamaktadır.

Bununla beraber, tefsirinin iki yerinde; En'am suresinin 101. ve Meryem suresinin 30-33. ayetlerinin tefsirinde *Münazara*'dan bazı bölümler bulunmaktadır⁶. Birincisinin başlangıcı şudur: "Harezme'de bulunduğum zaman, kendi dininde araştırması ve derinliği olduğunu iddia eden bir Hıristiyanın geldiğini haber verdiler, bunun üzerine yanına gittim ve konuşmaya başladık..."⁷. İkincisinin başlangıcı da şudur: "Benimle bir Hıristiyan arasında bir tartışma geçti. Ona şöyle dedim: Delilin yokluğunun medlulün yokluğuna delalet etmediğini kabul ediyor musun, etmiyor musun? Eğer kabul etmezsen, Allah'ın kadim olduğunu da kabul etmemen gerekir..."⁸.

Aynı şekilde bu *Münazara*'nın Razi'ye mensup olduğunu Ebu Ömer es-Sükuni (ö. 717/1317) de "*Uyunu'l-Münazara*" (el-Camiatü't-Tunusiyye, Tunus 1976) adlı eserinde zikretmiş ve ondan bir bölüm aktarmıştır; bu bölümün başı şudur: " *Nihayetu'l-Ukul* sahibi

³ Adı geçen tartışmalar hakkında geniş bilgi için bkz. , Fahreddin Razi, *Münazaratu F. Razi fi Biladi Maverâünnehr*, Tah. Fethullah Huleyf, Daru'l-Maşrûk, Beyrut 1967

⁴ Razi'nin hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. , Hidayet Işık, *Dinler Tarihi Açısından Fahreddin Razi ve Eserleri*, S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış doktora tezi, Konya 1998, S. 14-62. Fahreddin Razi'nin hayatı ve eserleri ile ilgili çok geniş bir literatür bulunmaktadır. Biz, hacmi genişletmemek için ilgili çalışmamıza referans vermekle yetinmeyi uygun gördük.

⁵ Bkz. , 3 no. lu dipnot

⁶ F. Razi, *Tefsîr-i Kebîr*, el-Matbaatu'l-Behiyye, Kahire trz. /Trc. S. Yıldırım-L. Cebeci-S. Kılıç-S. Doğru, Akçağ Yayınları, Ankara 1988-1995, mtn. VIII. 117-120 / trc. X. 76-78, mtn. XXI. 209-215 / trc. XV. 330-336

⁷ Râzî, *Tefsîr*, mtn. , VIII. 83 / trc. , VI. 367

⁸ Râzî, *Tefsîr*, mtn. . XXI. 214 / trc. , XV. 334

Tefsir-ı Kebir'inde şöyle demiştir: "Harezmi'de bulunduğum zaman, kendi dininde araştırması ve derinliği olduğunu iddia eden bir Hıristiyanın geldiğini haber verdiler, bunun üzerine yanına gittim ve konuşmaya başladık"⁹.

Yine, Münazara'nın Arapça metnini yayınlayan Abdülmecid en-Neccâr, kendi elinde, Necm Abdurrahman Halef'in verdiği yazma nüshanın bir suretinin bulunduğunu, bunu *Mefatihü'l-Çayb* ve *Uyunu'l-Münazara*'daki ilgili kısımlar ile karşılaştırdığında, aynı eser olduğunu gördüğünü söylemektedir¹⁰. Yazmanın ilk sayfasında başlık olarak, "Bir Hıristiyanın Razi'ye Sorusu" ifadesi yer almaktadır. Başında besmeleden sonra şöyle yazmaktadır: "Şeyh, İmam, Biricik Allame Fahrüddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn er-Razi Kaddesallahu Ruhahu şöyle dedi: 'Hıristiyan alimlerinin büyüklerinden ve kendi dininde araştırması ve incelemesi olduğunu söyleyen birisi geldi, hemen yanına gittim ve konuşmaya başladık'¹¹.

En-Neccar, Razi ve Hıristiyan arasındaki bu diyalog ile "*Tefsir-ı Kebir*"de zikri geçen ve Sükuni'nin "*Uyunu'l-Münazara*"sında bulunan kısımları karşılaştırdığında, metinlerin birbirine uygun olduğunu ve bu yazmanın, Razi ile Hıristiyan arasında geçen ve *Tefsir-i Kebir* ile *Uyunu'l-Münazara*'da bulunan metnin tamamını içerdiğini gördüğünü söylemektedir¹². Bunun üzerine en-Neccâr, eserin tahkikini yaparak, güzel bir mukaddime ile beraber yayınlamıştır.

Gerçekten de Münazara metni ile tefsirinde söz konusu edilen bölümler arasında neredeyse aynıyet kesbedecek şekilde büyük benzerlikler vardır.

B. ESERİN BİLİMSEL DEĞERİ

Münazara, İslam ve Hıristiyanlığın iki bilgini arasında cereyan etmektedir. Münazaranın seyrinden, her iki bilginin de karşılıklı olarak her iki dini çok iyi bildiği anlaşılıyor. Bu yönüyle eser, her şeyden önce İslam ve Hıristiyanlık hakkında VII. /XIII. yy. a ait bilgilerimizin tespitinde faydalanacağımız bir kaynaktır. Razi'nin bu eseri, onun Hıristiyanlık üzerindeki derin vukufiyetine de bir örnek sayılabilir.

Münazara, Orta Asya Türk bölgelerinde yayılan Hıristiyanlık hakkında da bilgi vermektedir. Türklerin İslam Dininden önce girdiği dinler arasında Hıristiyanlığın da olduğunu biliyoruz. Açıkça ismi belirtilmese de münazaranın seyrinden eserde söz konusu edilen Hıristiyanlığın ipuçlarını da tespit edebiliyoruz. Aşağıdaki bölümlerde bu konu üzerinde ayrıntılı durmaya çalışacağız.

Bunun yanında eser, o devirde Türk bölgelerinde bulunduğu anlaşılan fikir özgürlüğünü göstermesi bakımından da önemlidir. Çünkü; Hıristiyan bir bilgin Harezmi'e geliyor, devrin en büyük İslam bilgininin karşısında kendi dinini özgürce savunabiliyor, hatta İslam Dini hakkında doğru olmayan ithamlarda da bulunabiliyor ve bütün bunların cevabını Razi'den bilimsel üslupla alıyor.

Münazara yine, İslam ile Hıristiyanlık arasındaki bazı ihtilafli meseleleri gündeme getirmesi bakımından da bir değer taşımaktadır. Münazarada bunların en başta geleni Hz. Muhammed'in peygamberliğinin ispat edilmesi ve Hz. İsa'nın tanrılığının çürütülmesidir.

⁹ Razi, *Münazara*, en-Neccar'ın takdimi, S. 9 (es-Sükuni, *Uyunu'l-Münazara*, S. 484'den)

¹⁰ Razi, *Münazara*, en-Neccar'ın takdimi, S. 10-11

¹¹ Razi, *Münazara*, en-Neccar'ın takdimi, S. 10-11

¹² Razi, *Münazara*, en-Neccar'ın takdimi, S. 11

Eser ayrıca Hıristiyan bilginin ithamlarına karşı İslam Dininin savunmasını içeren apolojetik (savunmacı) bir özellik de arz etmektedir. Eseri yayımlayan en-Neccar da eserin bu yönüne işaret ederek; Hıristiyanların İslam'a yönelttikleri şüphelerin reddinde ve İslam inancının savunulmasında zamanın geçmesiyle ilmi kıymetinden bir şeyin eksilmediğini belirtmektedir. Aksine Hıristiyanların dün inançlarını desteklemek ve İslam'ın eksikliğini iddia etmek için ileri sürdükleri hususların, üslup değişse ve metod gelişse bile günümüzde de devam ettiğini ve Razi'nin bu eserin bütün bunların reddinde bugün de kullanılabilir bir kaynak olduğunu belirtmektedir. İfadesine göre münazarayı tahkik ve neşretmesinin sebebi de budur¹³.

C. ESERDE TAKİP EDİLEN METOD

Eser, Razi ile Hıristiyan bilgin arasında karşılıklı tartışma içerisinde, soru cevap şeklinde geçmektedir. Yalnız bunlar düzenli ve planlı bir şekilde değildir. Tartışmanın gereği olarak karşı tarafa üstün gelmek gayesiyle bir konudan diğerine geçmek ve bazen başa, bazen de sona dönmek şeklinde cereyan eder.

Eserde, İslam ve Hıristiyanlık arasındaki belirli hususların karşılaştırılması yapılarak mukayeseli metod kullanılmıştır. Konular yer yer tasvirî metoda uygun olarak ortaya konulmuştur. Günümüzdeki fenomenolojik anlayışa uygun olarak Hz. İsa'nın tanrılığı ve Hz. Muhammed'in peygamberliği gibi temel ve öz noktalar tartışılmıştır.

Razi, muhatabına İslam inancını sunma ve buna inanmasını isteme yerine, önce onun şüphe ve itirazlarını ortadan kaldırma şeklinde bir yol takip etmiştir. Ona, özellikle Mesih'in tanrılığı hakkındaki inancını ve İslam Dini ile ilgili şüphelerini açıklamaları için tedrici olarak yaklaşmış, sonra bunların hepsini iptal etmiştir. İslam inancını ispat etmekteki delillerin beyanında yoğunlaşmamış, buna ancak Hıristiyanın iddialarındaki ve şüphelerindeki çelişki oranında değinmiştir.

Eseri yayınlayan Abdülmecid en-Neccar, Razi'nin, münazarada takip ettiği bu yolu çok beğendiğini söyleyerek onun Hz. Peygamber A. S. in cahiliye halkını İslam Dini'ne davet etmekte kullandığı yol olduğunu belirtmektedir. Buna göre Hz. Peygamber önce onları, inançlarında şüpheye düşürür ve sonra İslam inancını arz ederdi. Yine Neccar, bu metodu sahabeden birinin şu sözleriyle açıkladığını söylemektedir: "Rasulullah A. S. bizi boşalttırdı ve doldururdu". Bununla onları cahiliye inancından boşaltmasını ve İslam inancıyla doldurmasını kastetmiştir. Razi'nin münazarada takip ettiği bu yol, ona göre Müslüman bilginlerin her zaman ve mekanda çeşitli dinler ve mezhep sahipleri karşısında takip edecekleri en doğru yoldur¹⁴.

D. ESERİN MUHTEVASI

Razi ve Harezmi'li bir Hıristiyan arasında geçmekte olan Münazara, kısaca aşağıdaki tartışmaları içermektedir:

1. Hz. İsa'nın tanrılığı ve İslam açısından bunun çürütülmesi,
2. Hz. Muhammed'in peygamberliğinin gerçek olduğu,
3. Hz. İsa'nın Hz. Muhammed'e karşı üstün olduğu iddiasının çürütülmesi,

¹³ Razi, *Münazara*, en-Neccar'ın takdimi, S. 11-12

¹⁴ Razi, *Münazara*, en-Neccar'ın takdimi, S. 13-15

4. Ehl-i Sünnet inancına mensup Müslümanlar arasında teşbih ve teccim inançlarının bulunduğu reddedilmesi,
5. İslamî eğitimin kapalı olmasından ve Sahabe-i Kiramın bunu açıklamamasından dolayı itham edilmesi ve bunun çürütülmesi,
6. İslam'ın kılıç zoru ile yayıldığı iddiasının çürütülmesi,
7. Müslümanların, İslam'ı anlamakta ayrılığa düşerek birbirlerini tekfir ettikleri görüşünün çürütülmesi¹⁵.

Bu sorunlar arasında bunlarla ilintili birtakım cüzi meseleler de geçer. Bunlar, bazen delil-medlül meselesi gibi usülle alakalı, bazen de İsrâ-Mirac ve Hz. Muhammed'in Hz. İsa gibi gökyüzüne çıkarılmayıp yeryüzüne defnedilmesinin faydası ve hükmü gibi ayrıntılı meseleler olur.

Tartışma Hıristiyan bilginin Razi'ye, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin delilini sormasıyla başlar. Razi bunun delilinin, diğer peygamberler gibi onun elinde de birçok mucizelerin görülmesi ve bunlar hakkında tevatürün bulunması olduğunu söyler¹⁶. Hıristiyan, Hz. İsa'nın mucizelerinin, onun peygamber değil, Tanrı olduğunu gösterdiğini söyler¹⁷.

Bundan sonraki kısımlar, Razi'nin, Hz. İsa'nın tanrılığı iddiasını reddetmesiyle ilgilidir¹⁸. Razi, Tanrının cisim ve araz olmadığını ve yer kaplamadığını, Hz. İsa'nın ise bütün insani özellikleri bünyesinde barındırdığını söyler¹⁹. Razi'ye göre Hz. İsa'nın Tanrı olabilmesi üç ihtimalden biri ile söz konusudur: İsa, ya görünen cismani şahıs olarak Tanrıdır, ya da Tanrı bütünüyle veya bir cüzüyle ona hulul etmiştir²⁰.

Bundan sonra Razi, bu üç ihtimali de iptal etmeye geçer: Razi'ye göre İsa, şahıs olarak bütünüyle Tanrı olamaz, o takdirde çarşıta öldüğü zaman alemin bütünüyle Tanrısız kalması gerekirdi. Tanrının İsa'ya hulul etmiş olması da Razi'ye göre imkansızdır. Çünkü; Tanrının bir cisme hulul etmesi için cisim ve araz olması gerekir. Eğer araz ise bir mahalle muhtaç demektir. Cisim ise bir cisme hululü, cüzlerinin bu cismin cüzlerine karışmasını gerektirir, bu da Tanrının cüzlerinden ayrılığı demektir. Bu ise mümkün değildir²¹. Tanrının bir cüzünün İsa'ya hululü de mümkün değildir, çünkü bu cüz Tanrıdan ayrılınca Tanrının Tanrılığının kalmaması gerekir²². Ayrıca Hz. İsa'nın Tanrıya ibadete son derece rağbet ettiği bilinmektedir. Oysa Tanrı başkasına ibadet etmez²³.

Bundan sonra tekrar Razi, Hıristiyan, Hz. İsa'nın tanrılığının delilinin ne olduğunu sorar, o da elinde çok büyük mucizelerin zuhuru olduğunu söyler²⁴.

Burada Razi, usul ilmi açısından bir tartışma açarak delilin yokluğunun medlülün yokluğunu gerektirdiğini kabul edip etmediğini sorar. Çünkü eğer, delilin yokluğunun medlülün yokluğunu gerektirdiği kabul edilirse, ezelde alemin yokluğundan Tanrının da

¹⁵ Razi, *Münazara*, S. 12, 21-77

¹⁶ Razi, *Münazara*, S. 21

¹⁷ Razi, *Münazara*, S. 22

¹⁸ Razi, *Münazara*, S. 22-25

¹⁹ Razi, *Münazara*, S. 22

²⁰ Razi, *Münazara*, S. 23

²¹ Razi, *Münazara*, S. 24

²² Razi, *Münazara*, S. 24-25

²³ Razi, *Münazara*, S. 25

²⁴ Razi, *Münazara*, S. 25

yokluğunun kabul edilmesi gerekir. Eğer delilin yokluğunun medlülün yokluğunu gerektirmediği söylenirse, Tanrının İsa'nın bedenine hulul ettiğini caiz gördüğümüz takdirde, diğer varlıklara hulul etmediğini nasıl bileceğiz?²⁵.

Hıristiyan burada, Tanrının İsa'nın bedenine hulul ettiğine inandığını, çünkü; tanrısal mucizelerin başkalarında değil, onda görüldüğünü söyler²⁶.

Razi bunun üzerine, muhatabının delil-medlül meselesini anlamadığını söyler. Çünkü; delilin yokluğunun, medlülün yokluğunu gerektirmediğini ortaya koyduğumuzda, bundan, Hz. İsa'dan başkasında bu harikaların görülmemesi, Tanrının ondan başkasına hulul etmediğini göstermez²⁷.

Razi ayrıca, İsa'nın mucizelerinin Tanrılığına değil, peygamberliğine delalet ettiğini söyler. Çünkü; örneğin Hz. Musa'nın mucizesi olan yılanın asaya çevrilmesi, ölünün diriltilmesinden daha zordur. Çünkü; arada cins farkı vardır. Bu ise Musa'nın Tanrılığını gerektirmez²⁸.

Hıristiyan, Razi'nin buraya kadar olan sözlerini cevaplamaya, Hz. Muhammed'in peygamberliği hakkındaki tevatürü kabul etmediğini belirterek başlar²⁹. Müslümanların, cismani İsa'nın Tanrı olmadığı şeklindeki inançlarına katıldığını söyler. Ancak Hıristiyanlar arasındaki bu görüşün benzer şekline, Hz. Muhammed hakkında Müslümanların arasında da rastlandığını söyleyerek İslami bidat fırkalarından örnekler verir³⁰.

Hıristiyan rahip çarmıh konusunda; İsa'nın cesedinin asıldığını, ruhunun ise asılmadığını söyleyerek İsa'daki tabiat ayrılığına ve insanî ve ilahî iki tabiatın varlığına işaret eder³¹. Tanrının bütünüyle veya bir cüzüyle İsa'ya hulul ettiği şeklindeki görüşü ise kabul etmez. Sadece Hıristiyanlardan bir gurubun İsa'nın suretinin, Tanrının suretinin kendisinde tecelli ettiği bir suret olduğunu söylediklerini kaydeder³². Hz. Muhammed hakkında da benzer şekilde hadisler olduğunu iddia eder ve *Buhari-Müslim* hakkındaki şüphelerini dile getirir³³.

Hıristiyan bilgin, Mesih'i Tanrının oğlu olarak kabul etmelerinin gerçek manada değil, mecazi olarak, büyüklük ve yücelik anlamında olduğunu söyler. Müslümanların Hz. İbrahim'e Allah'ın dostu, Hz. Muhammed'e de Allah'ın sevgilisi demelerinin aynı yaklaşım olduğunu belirtir³⁴. Aynı şekilde, İsa'nın gerçekten Tanrının oğlu olmadığını, ancak Tanrı karşısındaki durumunun, büyüklük ve şeref bakımından oğulun babası karşısındaki durumu gibi olduğunu söyler³⁵.

²⁵ Razi, *Münazara*, S. 26

²⁶ Razi, *Münazara*, S. 26

²⁷ Razi, *Münazara*, S. 27

²⁸ Razi, *Münazara*, S. 27

²⁹ Razi, *Münazara*, S. 28-29

³⁰ Razi, *Münazara*, S. 31-36

³¹ Razi, *Münazara*, S. 36

³² Razi, *Münazara*, S. 37

³³ Razi, *Münazara*, S. 37-38

³⁴ Razi, *Münazara*, S. 38

³⁵ Razi, *Münazara*, S. 39

Hıristiyan daha sonra Kur'an'ın, "Yahudilerin Hz. Üzeyir'i", "Hıristiyanların da Hz. İsa'yı" "Allah'ın oğlu" olarak kabul ettiklerini belirttiğini ve bunu bütün Yahudi ve Hıristiyanlara teşmil ettiğini söyleyerek buna karşı çıkar³⁶.

Hıristiyanın bu uzun izahlarından sonra Razi, önce tevatür konusundaki şüphelerini izale eder³⁷. Hz. Muhammed'in teşbih ve teccimi çağrıştıran hadislerinin mecazi manada ele alınması gerektiğini söyler. Hadis usulü açısından bazı meseleleri açıklar³⁸.

Kur'an'ın, Yahudilerin Hz. Üzeyir'i, Hıristiyanların da Mesih'i Allah'ın oğlu olarak kabul ettiklerini söylediğini belirten Razi, Müslümanların bu konuda sadece Kur'an ayetlerini naklettiklerini söyler. Bu, onların bu durumundan haber vermektir, bütün zamanlarda hepsinin buna inandıkları anlamında değildir³⁹.

Razi bundan sonra "Allah'ın Oğlu", "Dostu", "Sevgilisi" tabirleri üzerinde yorumlarda bulunur. Mecazi anlamlarına rağmen, "Allah'ın Oğlu" ile diğerleri arasında fark bulunduğunu belirtir. Diğerlerini kullanmanın caiz olmasına rağmen "Allah'ın Oğlu" tabirinin, yol açtığı sakıncalar göz önünde bulundurularak kullanılmasının caiz olmadığını söyler⁴⁰.

Razi, Hıristiyanların, İsa'nın ruhunun değil de cesedinin asıldığını söylemelerinin bilinen bir şey (tahsilu'l-hasıl) olduğunu, tahsilu'l-hasılın da gereksiz olduğunu bildirir⁴¹.

Hıristiyan bilgin, Razi'nin başlangıçtan buraya kadar olan açıklamaları ile kendi delillerini çürüttüğünü söyler. Ancak ona göre, kendi din bilginleri arasında Razi'den daha bilgili olanlar vardır. İslam Dinini kabul etmesini engelleyen hususun bu olduğunu açıklar⁴².

Tartışmanın bu noktasında Razi, muhababına Hıristiyanlığın temel kurallarının ne olduğunu sorar⁴³. Hıristiyan, Hıristiyanlığın başta Hz. Muhammed'in peygamberliğine karşı çıkmayı gerektirdiğini söyleyerek, Hz. Muhammed ve İslam Dini hakkında açık düşmanlık ifade eden sözler söyler⁴⁴. Tartışma bu şekilde devam eder⁴⁵.

Hıristiyan rahip, son olarak bazı sorularının kaldığını, bunlara da cevap verirse hak üzere olduğunu anlayacağını söyler. Buna göre Hz. İsa gökyüzündedir, mucizevi bir doğumla dünyaya gelmiştir. Dünyevi zevklerden sıyrılarak ruhani bir hayat yaşamıştır. O, "Allah'ın Ruhü" ve "Kelimesi"dir. Bütün bunlar, Hz. İsa'nın Hz. Muhammed'den üstün olduğunu gösterir. Yine ona göre Hz. Muhammed kılıç ve zorlama ile insanları dine sokmuştur. Halbuki Hz. İsa ve İsrail peygamberlerinin yaptığı gibi ilim, hikmet, mucize ve delil ile insanları dine çağırarak gerekmektedir⁴⁶.

Hıristiyan rahip, Hz. Muhammed'den teşbihî çağrıştıran hadislerin rivayet edildiğini, Kur'an'da da teşbih ayetlerinin bulunduğunu söyler⁴⁷. Aynı şekilde bazı Kur'an surelerinin

³⁶ Razi, *Münazara*, S. 39-40

³⁷ Razi, *Münazara*, S. 41-42

³⁸ Razi, *Münazara*, S. 45-46

³⁹ Razi, *Münazara*, S. 47

⁴⁰ Razi, *Münazara*, S. 47-48

⁴¹ Razi, *Münazara*, S. 48-49

⁴² Razi, *Münazara*, S. 50-51

⁴³ Razi, *Münazara*, S. 51

⁴⁴ Razi, *Münazara*, S. 52

⁴⁵ Razi, *Münazara*, S. 53

⁴⁶ Razi, *Münazara*, S. 54-56

⁴⁷ Razi, *Münazara*, S. 56-58

başında mânası anlaşılmayan mukattaa harfleri vardır. Halbuki kutsal kitaplar anlaşılacak içindir⁴⁸.

Yine râhip, 72 fırka hadisine işaret eder. Bunlardan hak olanın Ehl-i Sünnet olduğunun söylenmesine rağmen Ehl-i Sünnet'in de kendi arasında itikadi ve ameli birçok fırkalara ayrıldığını ve her birinin diğerini bazen küfür bazen de sapıklıkla itham ettiğini iddia eder⁴⁹.

Razî, Hıristiyanın şüphelerine, Hz. İsa'nın gökyüzüne yükseltilmesi, mucizevi doğumu ve ruhani yaşayışına verdiği cevapla başlar. Bütün bunlar İsa'nın faziletine delalet eder, ancak Tanrılığına delalet etmez⁵⁰.

Razî'ye göre Hz. İsa'nın gökyüzünde diri, Hz. Muhammed'in ise yeryüzünde medfun olması bir yönden Hz. İsa'nın üstünlüğüne delil ise de, bir çok yönden Hz. Muhammed'in üstünlüğüne delil teşkil eder. Çünkü; bu yüzden Hıristiyanlar, İsa'ya Tanrı diyerek küfre girmişlerdir. Müslümanlar ise Hz. Muhammed'in kabrini her zaman ziyaret ederek imanları tazelenmektedir. Kaldı ki bedeni her ne kadar yerde medfun ise de ruhu Hz. İsa gibi göklerde⁵¹.

Razî, İsa'nın "Allah'ın Ruhu ve Kelimesi" olmasının da mecazi anlamda olduğunu belirtir. "Allah'ın Ruhu" kavramı, "Allah'ın Evi", "Allah'ın Devesi" gibi teşrif içindir. "Allah'ın kelimesi" de kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i bildiği içindir⁵². İsa'nın mucizevi doğumla nutfesiz olarak yaratılmasına gelince, önemli olan manadır, ceset değildir. Kaldı ki insanlığın atası Adem topraktandır. Önemli olan ruh ve mana olunca, cesedin nutfeden veya nutfesiz yaratılması o kadar önemli değildir⁵³. İsa'nın dünyevi zevklerden yüz çevirerek ruhani hayat yaşaması da üstünlüğüne delil teşkil etmez. Çünkü bu da, Hıristiyanların onu tanrılaştırarak küfre girmelerinin sebebidir. Hz. Muhammed ise beşeri yaşayışıyla insanlara örnek olmuş ve hidayetlerine sebep olmuştur⁵⁴.

Razî, Hz. Muhammed'in insanları kılıç zoru ile İslam Dini'ne soktuğu fikrinin yanlışlığına da değinir. Ancak gösterdiği mucizeleri ve açık delilleri kabul etmeyip düşmanlık gösterenlere karşı kılıçla savunmaktan başka çare yoktur⁵⁵.

Bundan sonra Razî, teşbih fikrini çağrıştıran ayet ve hadislerin izahına geçer. Bütün bunların zahiri ve hakiki değil de, mecazi anlamda olduğunu örnekleriyle uzun uzun anlatır⁵⁶. Bazı Kur'an surelerinin başında mukattaa harflerinin bulunmasını da, insan zihninin devamlı bunlarla meşgul olması suretiyle Allah'ın azametinin kalplerde yerleşmesi için olduğunu belirtir⁵⁷.

Razî, Muhammed ümmetinin fırkalara ayrılması üzerinde de durarak, hak olan Ehl-i Sünnet'in birbirini tekfir ettiğinin doğru olmadığını, tekfir etseler bile bunun gerçek değil.

⁴⁸ Razî, *Münazara*, S. 58-60

⁴⁹ Razî, *Münazara*, S. 60-62

⁵⁰ Razî, *Münazara*, S. 63-64

⁵¹ Razî, *Münazara*, S. 64-66

⁵² Razî, *Münazara*, S. 66-67

⁵³ Razî, *Münazara*, S. 67-68

⁵⁴ Razî, *Münazara*, S. 68

⁵⁵ Razî, *Münazara*, S. 68-69

⁵⁶ Razî, *Münazara*, S. 69-73

⁵⁷ Razî, *Münazara*, S. 73

bidat anlamında olduğunu söyler. İtikadi ve ameli ayrılıkların da rey ve içtihadattan ve fikir özgürlüğünden kaynaklandığını ilave eder⁵⁸.

Bundan sonrası diğer bazı itirazlara cevap mahiyetindedir. Bunlar Hz. Muhammed'in peygamberliği, *Buhari-Müslim* gibi hadis kitaplarının mahiyeti, İslam Dininin hak oluşu, sihir ve mucize gibi meselelerdir⁵⁹.

Tartışmanın sonunda Hıristiyan rahip, İslam Dini'ni kabul ettiğini açıklar⁶⁰.

Görüldüğü gibi eserde söz konusu edilen tartışmalar, İslamiyet ile Hıristiyanlık arasındaki bazı teolojik problemler etrafında cereyan etmiştir ve Münazara, daha çok Hıristiyanların İslamiyet'e itiraz ettiği çeşitli noktalara cevap veren apolojetik bir eser olma özelliği taşımaktadır. Hıristiyanlık açısından da tartışma Hz. İsa'nın Tanrı olup olmadığı fikri etrafında dönmektedir.

II. ESERİN HIRİSTİYANLIK AÇISINDAN İNCELENMESİ

A. ESERDE SÖZ KONUSU EDİLEN HIRİSTİYANLIK

Münazara'da, Hıristiyan bilginin hangi Hıristiyan mezhebine veya grubuna bağlı olduğuna dair ismen açık bir bilgi yoktur. Bu durumda eserde söz konusu edilen Hıristiyanlığı tespit etmek için elimizde iki yol kalmaktadır. Birincisi; Hıristiyan bilginin Hıristiyanlık hakkında verdiği bilgilerden yola çıkarak bağlı olduğu mezhebi tespit etmek, ikincisi de; o bölgede yayılmış bulunan Hıristiyanlık çeşidini belirlemek.

Münazara'yı incelediğimizde Hıristiyanlık açısından tartışmanın sadece Hz. İsa'nın tanrılığı ihtimali/ımkansızlığı odaklı bir tartışma içinde cereyan ettiğini görüyoruz. Buna göre Hıristiyanın Hz. İsa ile ilgili görüşlerini tespit etmemiz gerekiyor.

Razi, peygamberlerin mucizelerinden söz ederken Hıristiyan, mucizelere bu yaklaşıma itirazla Hz. İsa'nın mucizelerinin, onun peygamber değil, Tanrı olduğunu gösterdiğini söylemiştir⁶¹. Nitekim Razi, İsa'nın Tanrı oluşuna delalet eden şeyin ne olduğunu sorduğunda Hıristiyan, Onun elinden ölüyü diriltme, anadan doğma körleri ve alaca hastaları iyileştirme şeklindeki mucizelerin zuhur etmesi olduğunu söylemiştir. Bunun husulü ona göre, ancak Tanrı olanın kudreti ile mümkün olmaktadır⁶². Hıristiyan burada, Tanrının İsa'nın bedenine hulul ettiğine inandığını, çünkü; tanrısal mucizelerin başkalarında değil, onda görüldüğünü söylemiştir⁶³. Ancak daha sonraki sayfalarda, Tanrının bütünüyle veya bir cüzüyle İsa'ya hulul ettiği şeklindeki görüşü kesinlikle reddetmiştir. Daha sonraki ifadeleri de, Hıristiyanın aynı görüşte olduğunu desteklemektedir. Sadece Hıristiyanlardan bir gurubun İsa'nın suretinin, Tanrının suretinin kendisinde tecelli ettiği bir suret olduğunu söylediklerini kaydeder ve kendi inancının bunun dışında olduğunu belirtir⁶⁴. Hıristiyanın reddettiği bu görüşün Yakubi fırkasının inancına uygun olduğu anlaşılıyor⁶⁵.

⁵⁸ Razi, *Münazara*, S. 74

⁵⁹ Razi, *Münazara*, S. 75-76

⁶⁰ Razi, *Münazara*, S. 77

⁶¹ Razi, *Münazara*, S. 22

⁶² Razi, *Münazara*, S. 25

⁶³ Razi, *Münazara*, S. 26

⁶⁴ Razi, *Münazara*, S. 37

⁶⁵ Razi, bu inançtan Tefsir'inde şöyle sözetmektedir: "Hıristiyanlardan bir gurup, 'Allah, Mesih oğlu Meryem'in kendisidir' ("Meryem oğlu Mesih gerçekten Allah'ın kendisidir diyenler kafir olmuşlardır". Kur'an, Maide, 4/72)

Böylece hulul ve ittihadı ve dolayısıyla tek tabiatı reddeden rahibin bundan sonraki ifadelerinden, Hz. İsa hakkındaki görüşlerini daha net olarak anlayabiliyoruz. Hıristiyan bilgin, Mesih'i Tanrının oğlu olarak kabul etmesinin gerçek manada değil de mecazi olarak, büyüklük ve yücelik anlamında olduğunu söyler. Müslümanların Hz. İbrahim'e "Allah'ın Dostu", Hz. Muhammed'e de "Allah'ın Sevgilisi" demelerinin aynı yaklaşım olduğunu belirtir⁶⁶. Aynı şekilde İsa'nın gerçekten Tanrının oğlu olmadığını, ancak büyüklük ve şeref bakımından Tanrı karşısındaki durumunun oğulun babası karşısındaki durumu gibi olduğunu ifade eder⁶⁷. Müslümanların, İsa'nın Tanrı olmadığı, yiyip içen, konuşan, bu cismani-beşeri şahıstan ibaret olduğu şeklindeki görüşlerine katıldığını söyler⁶⁸. Dahası, İsa'nın, "Allah'ın ruhu ve kelimesi" olduğunu, mucizevi bir doğumla dünyaya geldiğini, dünyevi zevklerden arınarak ruhani bir hayat yaşadığını ve şu anda gökyüzünde olduğunu ekler. Çarmıh konusunda; İsa'nın cesedinin asıldığını, ruhunun ise asılmadığını söyleyerek İsa'daki tabiat ayrılığına ve insani ve ilahi tabiatın varlığına işaret eder⁶⁹.

Bütün bunların yanında Hıristiyan rahip, Hz. İsa'nın nutfesiz olarak mahz-ı kudretle ve bu düşük cisminden yaratıldığını; kadri yüce, mûmine, siddika bir kadından doğduğunu söyler⁷⁰. Hz. Meryem hakkında bundan fazla bir açıklamada bulunmaz, ancak İsa'nın yaratılmış olduğunu söyleyen bu ifadelerinden, Meryem'i, "Tanrı Annesi" değil de "İnsan Annesi" olarak kabul ettiğini rahatlıkla anlayabiliyoruz. Alemin yaratıcısının kadim ve ezeli olduğunu, keyfiyetinin bilinmediğini, bir şeye benzemediğini belirtir⁷¹. Kur'an'ın, Yahudilerin Hz. Üzeyir'i, Hıristiyanların da Hz. İsa'yı Allah'ın oğlu olarak kabul ettiklerini söylediğini⁷² ve bunu bütün Yahudi ve Hıristiyanlara teşmil ettiğini söyleyerek buna karşı çıkar⁷³.

Hıristiyanın, Hz. İsa hakkındaki bu sözlerinin, o bölgede yayılmış olan Nesturiye⁷⁴ fırkasının görüşlerine uygun olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü İstanbul Patriği Nestorius (428-

.....
demıştır. Bu, Yakubiyye fırkasının sözüdür. Çünkü onlar, 'Meryem bir ilah doğurdu' diyorlardı. Belki bu mezhebin görüşü. onların, 'Allah, İsa'nın zatına hulul etti ve İsa'nın zatı ile birleşti' demeleridir". Razi, Tefsir, mtn. XII. 59 / trc. IX. 172. Yakubiyye fırkası hakkında geniş bilgi için bkz. Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, Tah. M. Seyyid Geylani, Kahire 1386/1976, I. 225-226; İbn Hazm, *el-Fasl, Daru'l-Marife*, Beyrut 1395/1975, I. 49-53; A. Abdulvahid Vafi, *el-Esfaru'l-Mukaddese fi'l-Edyani's-Sabika li'l-İslam*, Kahire trz. , S. 132-133; M. Aydın, *Reddiyeler*, S. 17, 104-106; Mehmet Çelik, *Süryani Tarihi*, Ayraç Yayınevi, Ankara 1996, S. 296 vd. ; M. Ebu Zehre, *Hıristiyanlık Üzerine Konferanslar*, Ter. Akif Nuri, Fikir Yayınları, İstanbul 1978, S. 267-267; E. R. Pike, "Jacobites", *Encyclopaedia of Religion and Religions*, London 1951, S. 203; Matthew Spinka, "Jacobites", *An Encyclopaedia of Religion*, Ed. V. Firm, Patterson New Jersey 1959, S. 384;

⁶⁶ Razi, *Münazara*, S. 38

⁶⁷ Razi, *Münazara*, S. 39

⁶⁸ Razi, *Münazara*, S. 30

⁶⁹ Razi, *Münazara*, S. 36

⁷⁰ Razi, *Münazara*, S. 54

⁷¹ Razi, *Münazara*, S. 30

⁷² Kur'an, Tevbe, 9/30

⁷³ Razi, *Münazara*, S. 39-40

⁷⁴ Nesturiye/Nesturilik, İsa Mesih'in tabiatıyla ilgili tartışmalarda, İsa'da ilahi ve insani iki ayrı tabiatın yan yana, birbirine kaşmaksızın varlığını sürdürdüğü görüşüne dayalı diyofizit akideyi savunan İstanbul patriği Nestorius'un görüşünü takip eden akımdır. Nestorius, 380(382) yılında Roma İmparatorluğunun Commagene eyaletinin Germanikeia (Maraş) kentinde doğmuştur. Küçük yaşta Antakya'ya büyük bilgin Theodor'un yanına gitmiş, burada yetiştikten sonra Antakya Piskoposu olmuştur. İmparator II. Theodose tarafından 428 yılında İstanbul Patrikliğine atanmıştır. İsa'da iki ayrı tabiatın bulunduğu ve Meryem'in Tanrı Annesi değil de İnsan Annesi olduğu şeklindeki görüşlerinden dolayı İskenderiyeli Cyrill'in sert muhalefeti ile karşılaşmış ve onun.

431) Hz. İsanın tannısal tabiatı üzerinde ısrar eden İskenderiye Piskoposu Cyrill karşısında onun insani yönü üzerinde ısrar etmiştir. Nestorius'a göre Meryem'in dünyaya getirdiği, Tanrı değil yalnızca insandır. Doğumdan sonra bu insan Teslisin ikinci unsuruyla mecazi anlamda birleşmiştir. Çünkü Tanrı ona sevgi duymuş ve nimette bulunmuştur, böylece Tanrı karşısında oğul menzilesinde olmuştur. İsa'da uknum ve tabiat bakımından farklılık bulunmaktadır. Uluhiyet uknumu babadan doğmuştur ve ona nispet edilir, insani olarak ise insandan doğmuştur ve insana nispet edilir. Bu durumda Meryem'in doğurduğunun Tanrı olamayacağı ve Meryem'in de "Tanrı Annesi" olamayacağı bellidir. Mesih sevgi sayesinde Baba ile birleşmiştir. İsa'nın Allah veya Allah'ın oğlu olması bu suretle gerçek anlamda değil mecazi anlamda ve bağış iledir. Çünkü Tanrı, İsa'ya sevgiyi lütfetmiş ve nimet vererek onu Oğul makamına yükseltmiştir. Bu durumda İsa'da tannısal bir unsur yoktur. O, gerçek anlamda ne Tanrı, ne de Tanrının oğludur⁷⁵.

Görülüyor ki Hz. İsa'nın tabiatı konusunda mevcut kaynaklar ile Hıristiyanın verdiği bilgiler uyumakta ve Hıristiyan rahibinin Nesturi Hıristiyanlığa mensup olduğu anlaşılmaktadır. Rahibin, çarmıh konusundaki fikirleri de Nesturi mezhebinin görüşleridir. Çarmıh konusunda; İsa'nın cesedinin asıldığını, ruhunun ise asılmadığını söylemiştir⁷⁶. Nestorius'a göre Mesih'in çarmıha gerilmesi ve öldürülmesi olayında ölüm fiili, onun ilahi yönünde değil de cesedinde, yani insani yönünde gerçekleşmiştir. Tanrı doğmadığına göre, onun çarmıha gerilip acı çektiğini, öldüğünü ve dirildiğini söyleyemeyiz. İsa çarmıha gerilirken tannısal güç onun insanlığından ayrılmıştır. Bu yüzden çarmıha gerilen saf bir insandır⁷⁷.

Münazara'da Hz. İsa hakkında verilen bilgilerden hareketle eserde söz konusu edilen Hıristiyanlığın Nesturi Hıristiyanlık olduğunu anlıyoruz. Bunun yanında, tartışmanın cereyan ettiği Harezm şehrinin bulunduğu Orta Asya Türk bölgelerinde yayılan Hıristiyanlığın da aynı Hıristiyanlık olduğunu görüyoruz.

Nestorius, 431 Efes Konsilinde aforoz edildikten sonra öğretisi Roma topraklarında yasaklanmış ve takibata uğramıştır. Urfa'daki Nesturi Din Okulu kapanmış ve Nusaybin dini merkez olmuştur. İşte Nesturilik buradan bütün Mezopotamya ve İran'daki Hıristiyanlar arasında yayılmıştır. Roma İmparatorlarının rakibi Pers İmparatorları Nesturileri

İstanbul'un Antakya'nın etkisi altına girdiği şeklindeki propagandası üzerine İmparator tarafından 431'de Efes'te toplanan konsilde azledilmiştir. 436'da Mısır'a sürgüne gönderilmiş ve orada ölmüştür. Nesturilik VI. yy. dan itibaren Suriye İran, Arabistan, Orta Asya, Çin ve Hindistan'da yayılmıştır. Nesturiler daha sonra Asurliler ve Keldaniler diye ikiye ayrılmışlardır. Keldaniler Roma'nın otoritesini kabul etmişler, Asurliler eski bağımsız kilise geleneklerini sürdüren Nesturiler olarak devam etmişlerdir. Günümüzde, Hindistan, Suriye ve Kıbrıs'ta Nesturilere rastlanmaktadır. Bkz. , Kadir Albayrak, *Keldaniler ve Nesturiler*, Vadi Yayınları, Ankara 1997, S. 67-78; M. Çelik, *Süryani Tarihi*, S. 145-166; M. Aydın, *Reddiyeler*, S. 17-123; M. Aydın, *Hıristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili*, S. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Konya 1991, S. 16-17; E. Royston Pike, *Encyclopaedia of Religion and Religions*, S. 273; F. W. Buckler, "Nestorianism", "Nestorians", *An Encyclopaedia of Religion*, S. 526-527; Şinasi Gündüz, "Nestoryus", "Nasturilik", *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara 1998; S. 283, 279; Vafi, *el-Esfarı'l-Mukaddese*, S. 133; eş-Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, I. 224-225; Mustafa Ünal, "Nesturilik ve Türkler", 2000. Yılında Hıristiyanlık Sempozyumu, Ankara 9-10/6/2001, S. 1-2

⁷⁵ E. R. Pike, *Encyclopaedia of Religion and Religions*, S. 273; Vafi, *el-Esfarı'l-Mukaddese*, S. 133; Ebu Zehra, *Hıristiyanlık Üzerine Konferanslar*, S. 241-242, 265-267; M. Aydın, *Reddiyeler*, S. 123; M. Aydın, *Hıristiyan Genel Konsilleri*, S. 16; M. Çelik, *Süryani Tarihi*, S. 151; K. Albayrak, *Keldaniler ve Nasturiler*, S. 72, 74

⁷⁶ Razi, *Münazara*, S. 36

⁷⁷ M. Çelik, *Süryani Tarihi*, S. 151; K. Albayrak, *Süryaniler ve Nasturiler*, S. 74; Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, I. 224; Razi, *Tefsir*, mtn. XI. 101/trc. VIII. 405-406

korumuşlar ve bu suretle Nesturilik İran'da güçlenmiştir. Buradan misyonerlik faaliyetleri ile Hindistan, Türkistan ve Çin'e kadar yayılmıştır. Nesturiliğin Orta Asya'da Türkler arasında asıl yayılması Sasani Devletinin yıkılarak VIII. yy. da Asya'da İslam hakimiyetinin yerleştiği zaman olmuştur. Aynı bölgede Monofizit ve Melkit Hıristiyanlığı da görülmüştür ancak, asıl faaliyet ve yayılma imkanını Nesturi Hıristiyanlık elde etmiştir. Bu mezhebin Türkler arasında yayılmasında Katalikos I. Timothe çok fazla çaba göstermiştir. Karait Türklerinin bir Hanının Hıristiyan olmasıyla XI. yy. da Nesturilik Orta Asya'da yeniden yayılma imkanı yakalamış, XIII. yy. da da bölge halkının büyük çoğunluğu Hıristiyanlığı kabul etmiştir. Bu zaman dilimi aynı zamanda Razi'nin yaşadığı yıllardır (1148-1209). Daha sonra Timur'un Hıristiyanların çoğunlukta olduğu yerleri fethi ile Nesturiler Türkistan'da güç kaybetmişler ve Anadolu'ya göç başlamıştır. Uluğ Bey zamanında (XV. yy.) Nesturilik Orta Asya'da tamamen ortadan kalkmış ve Nesturiler büyük ihtimalle Müslümanlaşmışlardır⁷⁸.

Görüldüğü gibi münazaranın cereyan ettiği topraklarda yayılan Hıristiyanlık özellikle Nesturiliktir. Bu hususu, Hıristiyan rahibin Hz. İsa ile ilgili verdiği bilgilerle birleştirerek, münazarada söz konusu olan Hıristiyanlığın Nesturi Hıristiyanlık olduğu sonucuna ulaşabiliyoruz.

B. ESERDE HIRİSTİYANLIK HAKKINDA VERİLEN BİLGİLERİN DOĞRULUK DERECESESİ

Münazarada söz konusu edilen Hıristiyanlığın Nesturilik olduğunu tespit ettikten sonra, eserdeki bu mezheple ilgili bilgilerin ne derece doğru ve tutarlı olduğuna da bakmamız gerekiyor. Eserde Hz. İsa'nın peygamber değil de Tanrı olduğu söylendikten sonra insanî yönüne çok şiddetle vurguda bulunulduğunu, böylelikle çift tabiatına işaret edildiğini görüyoruz. Tanrılığının da gerçek anlamda değil, Babanın başışı olarak büyüklük ve şeref anlamında, mecazi manada kabul edildiğini anlıyoruz⁷⁹.

Tartışma Hıristiyanlık açısından tamamıyla Hz. İsa üzerinde cereyan etmesine rağmen Meryem konusunun ayrıntılı işlendiğine rastlamıyoruz. Yalnızca bir yerde, "İsa nutfesiz olarak mahz-ı kudretle ve bu düşük cismin gayrısından yaratılmıştır; kadri yüce, mümine, sırdıka bir kadından doğmuştur" denilmektedir⁸⁰. Bu ifadelerde Hz. İsa'nın insanî yönü göz önünde bulundurulmakta, Allah'ın mahluku olduğu ifade edilmekte, Hz. Meryem'in de insan olarak faziletine işaret edilmektedir. Ya'nız sarîh ifadelerle "İnsan Annesi" (Christotokos) denilmeden bu hususa yalnızca işaret edilmiştir. Bunun yanında çarmıhta ölenin İsa'nın cesedi olduğu söylenerek ruhunun asılmadığı ifade edilmiştir⁸¹.

Bütün bu sebeplerden, eserde Hz. İsa'nın tabiatı, çarmıh ve Hz. Meryem hakkındaki bilgiler Nesturi Hıristiyanlığa uymaktadır. Zaten yukarıda görüldüğü üzere Nesturiliğin temelleri de bu esaslar üzerine bina edilmiştir.

⁷⁸ Bkz. . Harun Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara 1977, S. 141-143, 147; M. Ünal, "Nasturilik ve Türkler", S. 1-6; M. Aydın, *Hıristiyan Genel Konsilleri*, S. 17; K. Albayrak, *Keldaniler ve Nasturiler*, S. 69-77; E. R. Pike, S. 273; F. W. Buckler, "Nestorians", S. 526-527. Ayrıca bkz. . Abdülvahap Taştan, *Nesturi Misyonerlerin Orta Asya ve Çevresindeki Faaliyetleri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1986

⁷⁹ Razi, *Münazara*, S. 25, 30, 36, 38, 39, 54

⁸⁰ Razi, *Münazara*, S. 54

⁸¹ Razi, *Münazara*, S. 36

Yalnız, Hıristiyanın hulul hakkındaki ifadeleri çelişkilidir. Zira bir yerde tanrının İsa'nın bedenine hulul etmesini, dolayısıyla iki tabiatın birleşerek tek tabiat olmasını kabul etmediğini, hatta bunu söyleyenleri küfürle suçladıklarını belirtir⁸². Ancak Hıristiyanlardan bir gurubun bunu söylediklerini belirterek Monofizitlere atıfta bulunur. Diğer bir yerde ise İsa'nın Tanrının bedenine hulul ettiğine inandığını, çünkü tanrısal mucizelerin başkalarında değil, onda görüldüğünü söyler⁸³. Bu yönüyle sanki bir yandan İsa'nın insani yönüne ve iki tabiatına vurguda bulunan ve ilahi tabiatını öne çıkaranları rafizilikle suçlayan Nestorius'un görüşlerine sıkı sıkıya bağlı görünürken, diğer yandan da Monofizitlikten etkilenmiş görünmektedir. Nitekim kaynaklar Nesturilerin başlangıçta İsa'da beşeri ve ilahi iki tabiatın varlığını ileri sürmekle beraber, daha sonra Nestorius'un görüşlerinden saparak İsa'daki iki tabiatın birleştiği fikrini savunduklarına da atıfta bulunmaktadır⁸⁴.

C. ESERDE İŞLENEN İSLAM VE HIRİSTİYANLIK ARASINDAKİ İHTİLAFLI KONULAR

İslam ve Hıristiyanlık arasında ihtilafli meseleler çok çeşitli olmakla birlikte bunlar temelde dört ana başlık etrafında toplanmaktadır: 1. Teslis doktrini, 2. Kefaret problemi ve çarmıh olayı, 3. Tahrif problemi, 4. Hz. Muhammed'in İncil'de haber verilmesi yani Tebşirat problemi⁸⁵.

Münazarada bunlardan tahrif ve tebşirat problemi üzerinde hiç durulmamıştır. Teslisle ilgili de yalnızca Oğul unsuru ve İsa'nın tabiatı üzerinde durulmuştur⁸⁶. Eserde çarmıhtan da bahsedilmiş⁸⁷, ancak bunun insanlığın günahlarına kefarete olması ile ilgisinden söz edilmemiştir.

Bunun yanında Hz. Muhammed'in peygamberliği, Hz. İsa'dan üstün olduğu, Hz. İsa'nın tanrılığının reddedilmesi ve iptali üzerinde epey tartışma yapılmıştır. Kitabın büyük bölümü bu tartışmalarla ilgilidir. İtikadi ve ameli mezheplerin durumu, teşbih ve tecsimle ilgili meseleler ve İslam'ın yayılması gibi eserde geçen diğer problemler, İslam'ın kendi içindeki meseleleridir.

SONUÇ

Önde gelen bir Müslüman bilgin olan Fahreddin Razi ile Harezmi'ye gelen bir Hıristiyan bilgin arasında geçen münazaranın, İslam ve Hıristiyanlık açısından önemli bir yer işgal ettiği anlaşılmaktadır. İki bilginin de her iki dini çok iyi şekilde bildikleri görülmektedir.

Eserde, Nesturi Hıristiyanlık ve XIII. yy. da Nesturiliğin Orta Asya'daki durumu hakkında kısmen çıkarımda bulunabiliyoruz. İslam ile Hıristiyanlık arasındaki tartışma konusu olan meselelerin ve bunların karşılıklı anlayış içerisinde güzel bir üslupla tartışılmasının da Müslüman-Hıristiyan diyalogunun günümüzdeki seyrine katkıda bulunacağı düşünüyoruz.

⁸² Razi, *Münazarâ*, S. 36-37

⁸³ Razi, *Münazarâ*, S. 26

⁸⁴ M. Aydın, *Reddiyeler*, S. 104; Vafi, *el-Eşfaru'l-Mukaddese*, S. 134; Ebu Zehra, *Hıristiyanlık Hakkında Konferanslar*, S. 267

⁸⁵ M. Aydın, *Reddiyeler*, S. 95-195, 197-198

⁸⁶ F. Razi, *Münazarâ*, S. 22, 25, 26, 30, 37-40, 54

⁸⁷ F. Razi, *Münazarâ*, S. 36

Münazara, Dinler Tarihi'nin Razi devrindeki durumu ile günümüzdeki durumunu mukayese ve tarihi seyrini tespit açısından da örnek teşkil etmektedir.

Bunun yanında Münazara, İslam dinindeki çeşitli konuları açıklayan apolojetik bir eser olma hüviyetini de bünyesinde barındırmaktadır.